

Osmanlı Coğrafya Literatürü ve “Acâibü’l-Mahlûkât Janrı”

Feray COŞKUN*

Bu makale, Osmanlı coğrafya literatürünün ilk örnekleri olan Arapça ve Farsça kozmografyaların Türkçe tercümelerine dair genel bir resim çizmeyi ve bu eserlerin “Acâibü’l-Mahlûkât janrı” altında sınıflandırılmasıyla ilgili güncel akademik tartışmalara değinmeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı coğrafya literatürü genelde Doğu ve Batı olmak üzere iki temel ekolün etkisi altında gelişen bir eserler bütünü olarak görülür. Doğu ekolüne Arapça ve Farsça coğrafi eserlerden Türkçe’ye kazandırılan tercümelemler ile bu eserleri kaynak olarak kullanan Osmanlı müelliflerinin ürettiği eserler; Batı ekolüne ise Avrupa’daki coğrafya eserlerinin tercümelemleri veya onları kaynak olarak kullanan çalışmalar dahil edilir.¹ Akademik ilgi ise daha çok, Osmanlı İmparatorluğu’nun siya ssî olarak daha etkin olduğu ve daha geniş coğrafyalara hükmettiği XVI. ve

* Dr. Öğretim Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi (OCLT), History of Geographical Literature during the Ottoman Period*, İstanbul: İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2000, c.1, sy. XXXV-VI; Ramazan Şeşen, “Osmanlılar’da Coğrafya,” *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara: Semih Ofset, 1999, c. 8, s. 321-325; Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1959; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943. Osmanlı coğrafya eserlerine ve coğrafya çalışmalarına dair değerlendirmeler için bkz. Mahmud Ak, “Coğrafya” (Osmanlılar Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 8, 1993, s. 62-66; “a.g.m.,” “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, sy. 4, s. 163-211; Nazan Karakaş-Özür, “Osmanlı Coğrafya Tarihi Literatürüne Eleştirel bir Bakış,” *Bilim Tarihi ve Felsefesi: Tarih ve Problemler* içinde, ed. Ömer Bozkurt, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 69-99.

XVII. Yüzyıllarda üretilen eserlere² ya da XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında Avrupa literatürünü takip eden Türkçe eserlere odaklanmıştır.³

- 2 Bu bağlamda en çok Pîri Reis ve eserleri üzerinde durulmuştur. Özellikle Amerika kıtasını gösteren 1513 tarihli dünya haritasına Osmanlı coğrafya bilgisinin XVI. yüzyıldaki durumunu göstermesi açısından özel bir önem verilmiştir. Pîri Reis'in eserlerine odaklanan bazı çalışmalar için bkz. Paul Kahle, "A Lost Map of Columbus," *Geographical Review*, 1993, sy. 23, s. 621-638; Yusuf Akçura, *Pîri Reis Haritası Hakkında İzhahname*, İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi, 1935; Afet İnan, *Pîri Reis'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara: TTK, 1974; Sevim Tekeli, "Pîri Reis's Map of Americas," *Turkish Review*, 1987, sy. 9, s. 93-104; George C. Mcintosh, "Christopher Columbus and the Pîri Reis Map of 1513," *American Neptune*, 1993, sy. 4, s. 280-294, "a.g.m.", *The Pîri Reis Map of 1513*, Athens, Georgia: University of Georgia Press, 2000; Svat Soucek, "Pîri Reis and Ottoman Discovery of the Great Discoveries," *Studia Islamica*, 1994, sy. 79, s. 121-142; Thomas D. Goodrich, "Supplemental maps in the Kitab-ı Bahriye of Pîri Reis," *Archivum Ottomanicum*, 1993-94, sy. 13, s. 117-141; Mine Esiner Özen, Pîri Reis and His Charts, İstanbul: N. Refioğlu, 1998; Mahmud Ak, "Pîri Reis," *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, 1999, c. 2, s. 439-440; a.g.m., "Hind Donanması Kaptanı ve Bahriye Müellifi Pîri Reis," *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, s. 372-377; Pîri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Ankara: Denizcilik Müsteşarlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2002; İdris Bostan, "Pîri Reis," *DİA*, 2006, c. 37, s. 283-285; Karen C. Pinto, "Searchin' His Eyes, Lookin' for Traces: Pîri Reis' World Map of 1513 & Its Islamic Iconographic Connections (A Reading through Bagdat 334 and Proust)," *Journal of Ottoman Studies*, 2012, sy. 39, s. 63-94; Yılmaz Kur ve Ertan Ünlü (der.), *Uluslararası Pîri Reis Sempozyumu: Bildiriler*, Ankara: A.Ü. Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi, 2014; Nazan Karakaş-Özür, *500 Yılın Ardından Pîri Reis*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- 3 Buna en iyi örnek Kâtip Çelebi üzerine yapılan çalışmalardır. Bkz. Franz Taeschner, "Zur Geschichte des Djihannuma," *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 1926, c. 29, s. 99-111; a.g.m., "Das Hauptwerk der Geographischen Literatur der Osmanen, Katib Celebi's Ğihännümâ," *Imago Mundi*, 1935, c. 1, s. 44-47; Tayyib Gökbilgin, "Kâtip Çelebi'nin Kronolojik Eseri: Takvimü't-Tevârih," *Katip Çelebi Hakkında İncelemeler*, Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1957, s. 101-110; V. L. Ménage, "Kâtip Çelebiana," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1963, sy. 26-1, s. 173-175; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982; a.g.m., "Kâtip Çelebi," *DİA*, c. 25, s. 36-40; Gottfried Hagen, "Überzeitlichkeit und Geschichte in Kâtip Çelebis Ğihännümâ," *Archivum Ottomanicum*, 1995-96, sy. 14, s. 133-159; a.g.m., "Kâtip Çelebi and Tarih-i Hind-i Garbi," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1982-1998, sy. 12, s. 101-115; a.g.m., *Ein osmanischer Geograph bei der Arbeit, Entstehung und Gedankenwelt von Kâtip Çelebis Ğihännümâ*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2003; a.g.m., "Kâtip Çelebi and Sîpâhîzâde," *Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu, Societies, Cultures, Sciences: A Collection of Articles*, ed. Mustafa Kaçar, Zeynep Durukal, İstanbul: IRCICA, 2006, c. 1, s. 525-542; a.g.m., "Katip Çelebi's Maps and the Visualization of Space in Ottoman Culture," *The Journal of Ottoman Studies*, 2012, A Special Double Issue [39-40], ed. Baki Tezcan, Gottfried Hagen, s. 283-293; Mahmud Ak, "Katip Çelebi," *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, c. 2, s. 20-22; Fikret Sarıcaoğlu, "Pîri Reis'in Kitab-ı Bahriyye'sinin İzinde Kâtip Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: Müntehab-ı Bahriyye," *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 15, s. 7-57; *Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Katip Çelebi*, haz. Bekir Karlığa, Mustafa Kaçar, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009; John J. Curry, "An Ottoman Geographer Engages the Early Modern World: Katip Çelebi's Vision of East Asia and the Pacific in the Cihannüma," *Journal of Ottoman Studies*, 2012, sy. 40, s. 221-257. Kâtip Çelebi üzerine kaynak listesi için ayrıca bkz. Mehmet Yılmaz, *Kâtip Çelebi Bibliyografyası*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2011.

Ekmeleddin İhsanoğlu editörlüğünde bir grup araştırmacı tarafından hazırlanan ve önemli bir referans kaynağı olan iki ciltlik *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi (OCLT)*'nde Doğu ekolü ilmî ve ilmî nitelikte olmayan eserler diye iki kısma ayrılır. Arapça ve Farsça kozmografyalardan tercüme edilen ilk Osmanlı coğrafya eserleri eğlendirici ve efsanevi vasıflara sahip eserler olarak tanımlanarak ikinci kategoriye konulur.⁴ Benzer şekilde Ramazan Şeşen bu eserlerin okuyucuya hoşça vakit geçirtme gibi bir fonksiyonu olduğunu ifade eder. Cevdet Türkay Osmanlıların dünyanın yuvarlak olduğunu bu kozmografyalardan öğrenmiş olabileceğine ihtimal verse de bu eserleri edebî olarak niteler.⁵ Kısaca bu eserler ilmî olup olmama ya da ilmî veya edebî olma karşılığı üzerinden değerlendirilmektedirler. Gottfried Hagen'a göre bu eserlerin bilimsellikten uzak olarak değerlendirilmeleri, ihmal edilmeleri veya küçümsenmeleri, onların değerlerinin "objektif bir gerçekliğe" yakınlıkları veya uzaklıkları üzerinden ölçümlerinden kaynaklanır. Oysa ki bu eserler yazıldıkları ve okundukları dönemin dünyaya ve evrene bakış açısına dair bize önemli fikirler verebilirler.⁶ Benzer bir anlayışla Günay Kut, bu eserlerin kapsamlı içeriklerinden dolayı coğrafyanın yanı sıra Osmanlıların astronomi, folklor, tıp, biyoloji, ve edebiyat gibi birçok alana dair kavram ve düşünce dünyalarını anlamamıza yardımcı olabileceklerini söyler.⁷

Söz konusu kozmografyaların en ünlüleri Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni (ö. 1283)'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'⁸ ile

4 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, s. xxxvi.

5 Şeşen, s. 321; Türkay, s. 10, 27. Adıvar ve İzgi'nin benzer görüşleri için bkz. Adıvar, s. 23, 96; Cevad İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul: İz, 1997, s. 255.

6 Bu yaklaşımın bir değerlendirmesi için bkz. Gottfried Hagen, "Some Considerations on the Study of Ottoman Geographical Writing," *Archivum Ottomanicum*, 2000, sy. 18, s. 184-185.

7 Günay Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümelere Üzerine," *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 183.

8 Son Abbasi halifesi Müstasım-Billah döneminde kadılık yapan Kazvîni, Moğolların 1258'de Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından kendini ilmî çalışmalara adanmıştır. Bu dönemde yazdığı eseri, İslâm dünyasında üretilen en ünlü kozmografyalardan biri olarak kabul edilir. Eserinde Câhiz, İbnü'l-Fakih, İbnü'l-Esir, İstahrî, Mesûdî, Ebû Hâmid el-Endülüsî gibi coğrafyacıların eserlerinden ve yazarı bilinmeyen *Tuhfetü'l-Garâib*'den yararlanmıştır. Eserin en eski kopyası Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Bayerische Staatsbibliothek Cod. Arab. 464). Avrupa dillerinde yayınlanan bazı edisyonları için bkz. Ferdinand Wüstenfeld (haz.), *Zakariya ben Muhammed ben Mahmud el-Cazwini's Kosmographie, Kitab 'Agâ'ib al-Mahlûqât, Die Wunder der Schöpfung*, Göttingen: Verlag der Dieterichsche Buchhandlung, 1849; *Zakariya ben Muhammed ben Mahmûd el-Kazvîni's Kosmographie. Die Wunder der Schöpfung*, çev. Hermann Ethé, Leipzig: Fues's Verlag, 1868; Al-Qazwini, *Die Wunder des Himmels und der Erde*, çev. Alma Giese, München: Goldmann, 1988; Francesca Bellino, *Le Meraviglie del creato e le Stranezze degli esseri*, Milano: Mondadori, 2008. Eserin Londra'da bulunan bir kopyasındaki minyatürlerin analizi ve Arapça metnin kısmi bir çevirisi için bkz. Stefano Carboni, *The Wonders of Creation: A Study of the Ilkhanid London Qazwini*, Edinburgh University Press, 2015.

Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer ibnü'l-Verdî (ö. 1457)'ye atfedilen⁹ *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*'dir. Her iki eser de İslâm dünyasında çokça istinsâh edilmiş ve bir sürü başka esere kaynaklık etmiştir. Ancak akademik çevrede bu eserlere karşı genelde olumsuz bir bakış açısı mevcuttur. İbn Havkal, İstahrî, Mesûdî gibi İslâm coğrafyacılarına ait çalışmalar bu tarz bir olumsuz muamele görmezken, niçin bu kozmografik eserlere ve onların tercümelerine karşı böyle bir yaklaşım söz konusudur? Aşağıda izah edileceği üzere, bu durumun nedeni söz konusu eserlerde geçen acâib ve garâib terimlerinin kapsamının olağanüstü ve fantastikle sınırlandırılmasıdır. Bu da ilmiden çok edebî eserler olarak düşünülmelerine, bilim ve düşünce tarihi açısından önemlerinin yeterince anlaşılmasına yol açmıştır.

I. İslâm Kozmolojisi, Coğrafya Geleneği ve Acâib'e Dair

Zekeriyâ el-Kazvî'nin ve İbnü'l-Verdî'nin kozmografik eserleri İslâm kozmolojisi ve coğrafya geleneğinin etkisi altında şekillenmiştir. Bu gelenek İslâm'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla antik Yunan, Çin, Hint, Mezopotamya ve Fars kozmolojileriyle yoğun bir etkileşime girmiş, çeşitli model ve düşünce ekollerinden etkilenererek kendi sentezini oluşturmuştur.¹⁰ Özellikle VIII. ve X. yüzyıllar arasında Bağdat merkezli Grek-Arapça çeviri hareketiyle kadim medeniyetlerin eserlerine erişim sağlamış ve bu zengin mirasa önemli katkılarda bulunmuştur.¹¹

9 Rudolf Sellheim İbnü'l-Verdî isminin esere sonradan eklendiğini, bu nedenle eseri onun yazdığından emin olamayacağımızı söyler. Ancak son zamanlarda eserin 1479 ve 1487 tarihli günümüze ulaşan en eski kopyalarını inceleyen Francesca Bellino eserin yazarının yüksek ihtimalle İbnü'l-Verdî olduğunu düşünmektedir. Bkz. Rudolf Sellheim, *Arabische Handschriften: Materialien zur arabischen Literaturgeschichte*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1976, s. 176-86; Francesca Bellino, "Siraj al-Din ibn al-Wardî and the *Harîdat al-â'ib*: Authority and Plagiarism in a Fifteenth-century Arabic Cosmography," *Eurasian Studies*, 2014, sy. 12, s. 257-296.

10 İslâm kozmolojisi ve kozmografya geleneği için bkz. Anthon M. Heinen, *Islamic Cosmology: A Study of As-Suyuti's al-Hay'a as-saniya fi'l-hay'a as-sunniya*, Beirut: Franz Steiner Verlag, 1982, s. VII-VIII; Angelika Neuwirth, "Cosmology," *Encyclopaedia of the Quran*, ed. Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2001, c. 1, s. 440-58; Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Cosmological Doctrines*, London: Thames and Hudson, 1978; Damien Janos, "Qur'anic Cosmography in Its Historical Perspective: Some Notes on the Formation of a Religious Worldview," *Religion*, 2012, sy. 42, s. 215-231; Tommaso Tesei, "Some Cosmological Notions from Late Antiquity in Q 18:60-65: The Quran in Light of Its Cultural Context," *Journal of the American Oriental Society*, 2015, sy. 135/1, s. 19-32; Mohammad Ali Tabataba'i ve Saida Mirsadri, "The Qur'anic Cosmology as an Identity in Itself," *Arabica*, 2016, sy. 63, s. 201-234.

11 Buna örnek olarak haritalarda Batlamyus geleneğinde olduğunun aksine, Hint Okyanusu'nun açık bir deniz olarak gösterilmesini, Arap trigonometrisinin gelişmesiyle, Akdeniz'in uzunluğunun veya dünyanın çevresinin daha iyi hesaplanmasını verebiliriz. Bkz. J.B. Harley ve David Woodward (eds.), *History of Cartography: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago-London: The University of Chicago Press, 1992; Fuat Sezgin, *The Contribution of the Arabic-Islamic Geographers to the Formation of the World Map*, Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabic-Islamischen Wissenschaften, 1987.

Böyle bir kültürel etkileşim ortamında İslâm dünyasında üretilen eserler farklı dünya görüşlerinden izler taşırlar.

Bu kozmografyaların içeriğine dair birkaç şey söylemek gerekirse, Kazvî'nin eseri¹² özellikle, başlığındaki dört terimi ayrıntılı bir şekilde açıklayan dört mukadime ile ay üstü (*ulviyyât*) ve ay altı (*süfliyyât*) âlemlere odaklanan iki ana bölüm ve bir hatimeden oluşur. İlk bölüm göklerin katlarını, gezegenleri, takımyıldızları, melekleri, burçları ve takvimleri betimlerken, ikinci bölüm dört element (*anâsır-ı erbaa*) ve meteoroloji olaylarının yanı sıra, yeryüzünü ülkeler, denizler, adalar, dağlar, nehirler, bitkiler, hayvanlar, madenler ve insan toplulukları gibi başlıklar altında inceler.¹³ *Harîdetü'l-Acâib* ise *Acâibü'l-Mahlûkât*'tan farklı olarak daha çok yeryüzüne odaklanan bir eserdir. Eser öncelikle Belhî ekolünde çizilmiş bir dünya haritası sunar. Bu haritaya göre dünyayı çevreleyen okyanus (*el-bahrü'l-muhit*) Kaf Dağı ile çevrelenmiştir ve metnin tarif ettiği üzere Kaf Dağı'nın altında gökyüzünün katları ile bağlantılı başka âlemler vardır. Ülkelerin topografik özelliklerinden, birbirine olan mesafelerinden, denizlerden, dağlardan, taşlardan, madenlerden, bitkilerden ve hayvanlardan bahseder. Yazar Batlamyus'un *Coğrafyası*'nı, Nasîrüddin Tûsî'nin *Şerhü'l-Tezkire*'sini ve Mesûdî'nin *Mürücü'z-Zehb*'ini kaynakları arasında sayar.¹⁴

Bu iki kozmografik eserin başlığında İslâm dünyasında üretilen birçok coğrafi eserde yer alan *memâlik* (memleketler), *mesâlik* (yollar), *büldân* (şehirler, iller) gibi terimlerden farklı olarak,¹⁵ *acâib* ve *garâib* terimleri yer alır. Başka birçok

12 Bu eser bu başlıkla yazılan ilk eser değildir. Örneğin Muhammad b. Mahmûd b. Ahmed Tûsî XII. yüzyılın ikinci yarısında yarısında yazdığı eseri için aynı başlığı kullanmıştır. Günay Kut, “Acâibü'l-Mahlûkât,” *DİA*, c. 1, s. 315. Bu eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Henri Massé, *Le Livre des Merveilles du Monde*, Paris: Éditions du chêne, 1944; Oya Pancaroglu, “Signs in the Horizons: Concepts of Image and Boundary in a Medieval Persian Cosmography,” *RES: Anthropology and Aesthetics*, 2003, sy. 43, s. 31-41.

13 Eser hakkında genel bilgi için bkz. T. Lewicki, “al-İlazwîni,” *Encyclopaedia of Islam*, 1978, c. 4, s. 856-867; Günay Kut, “Acâibü'l-Mahlûkât,” *DİA*, 1988, c. 1, s. 315-317; a.g.m., “Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercüme Üzerine,” s. 184-185; Marco Ammar, “About Qazwîni's Cosmography,” *Una Presenza, non un ricordo*, ed. Olivier Durand ve Giuliano Mion, Roma: Aracne, 2013, s. 13-22.

14 Eserin Batu dillerindeki kısmi tercüme için bkz. Carl Johann Tornberg (haz.), *Fragmentum libri Margarita mirabilium auctore Ibn el-Verdi*, Uppsala: n.p., 1835; A. Haylender (haz.) *Operis cosmographici Ibn Vardi caput primum de regionibus*, Lundae: n.p., 1823; Franz Taeschner, “Der Bericht des arabischen Geographen Ibn al-Wardi über Konstantinopel”, *Beitrage zur historischen Geographie, Kulturgeographie, Etnographie und Kartogeographie vornehmlich des Orients-Festschrift E. Oberhummer*, Leipzig-Wien: n.p., 1929, s. 84-91; a.g.m., “Ein altosmanischer Bericht über das vorosmanische Konstantinopel”, *Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli*, Rome: n.p., 1940, s. 181-189; Joseph de Guignes, “Perles de Merveilles”, *Studies on al-Wat Wat (d. 1318), Ad-Dimasqi (d. 1327) Ibn al-Wardi (d. c. 1446) and al-Bakuwi, (15 th. Century)*, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994, s. 147-187.

15 Örnek olarak İstahî'nin *Mesâlikü'l-Memâlik*'i, İbnü'l-Fakîh'in *Kitâbü'l-Büldân*'ı veya Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân*'ı verilebilir.

eserin başlığında da rastlanabilecek bu iki kelime, coğrafya eserlerinde genelde şaşırtıcı, hayranlık verici, bazen de ürkütücü ve tuhaf bulunan nesne ve durumlar için kullanılır.¹⁶

Acâib, Arapça kökenli olup anlaşılmasız, şaşılacak, tuhaf şey anlamındaki *acibe* kelimesinin çoğuludur.¹⁷ Kazvî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'ında onu kaynağını anlayamadığımız bir şey karşısında duyduğumuz şaşkınlık olarak niteler.¹⁸ Yine Arapça kökenli bir sözcük olan *garâib* ise nadir rastlanan, benzersiz şeyleri ve tuhaflikları niteleyen *garibe* sözcüğünün çoğuludur. Kazvî'nin peygamber ve velilere atfedilen mucizeleri, Ay ve Güneş tutulmalarını, deprem gibi jeolojik olayları, tılsımları ve nazarı *garâib* olarak niteler.¹⁹ Orta Çağ İslâm coğrafyacılığında *acâib* terimi genellikle Piramitler veya İskenderiye Feneri gibi antik döneme ait mimari eserlerin, ilginç yeryüzü şekillerinin, uzak coğrafyalarda yaşayan insan topluluklarının, bitkilerin ve hayvanların şaşırtıcı özellikleri için kullanılmaktadır.²⁰

Acâib ve *garâib* olarak nitelenen bazı nesne ve durumlara bakıldığında olağanüstü ve gerçekdışı canlıların da olduğu görülür. Bunlar arasında tek boynuzlu atlar, mantikor denilen insan kafalı, aslan bedenli, akrep kuyruklu yaratıklar da vardır ancak bütüne bakıldığında bu tür varlıklar oldukça az yer kaplar. Aslında *acâib* ve *garâib* kapsamına giren şeyler genelde dünyanın herhangi bir yerinde var olduğu düşünülen, "gerçeklik alanına ait" varlık ve durumlardır.²¹ Başka bir deyişle, bu terimlerle ifade edilenlerin bir kısmı bugün gerçekdışı ve fantastik olana tekabül etse de, kullanıldıkları dönemde gerçeğin birer parçası olarak

16 Başlıklarda kullanımına örnek olarak Buzurg b. Şehriyâr'ın *Acâibü'l-Hind* adlı eseri ve Ebû Hâmid el-Gırnâti'nin *Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-Acâb*'i sayılabilir. Câhiz'in ünlü eseri *el-Hayevân*'da görüldüğü üzere bu iki terim IX.'uncu yüzyıldan beri Arap literatüründe kullanılmaktadır. Bu konuda bkz. Nasser Rabbat, "Ajib and gharib: Artistic Perception in Medieval Arabic Sources," *The Medieval History Journal*, 2006, sy. 9, s. 99-113.

17 C. E. Dubler, "Adjâ'ib," *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon (EF), vol.1, s. 203; Roy P. Mottahedeh, "Aja'ib in The Thousand and One Nights," *The Thousand and One Nights in Arabic Literature and Society*, Richard G. Hovannisian (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 29.

18 Al-Qazwini, *Die Wunder des Himmels und der Erde*, çev. Alma Giese, s. 26.

19 *A.g.e.*, s. 36.

20 Batı literatüründe *acâib* ve *garâib*'in tercümesi için genelde Latince şaşırtıcı, görülmemiş, duyulmamış şeyler anlamındaki *mirabilis*'in çoğulu olan *mirabilia* veya harika, mucizevi, fevkalade şeyler anlamındaki "wondrous, marvelous, strange entities" gibi İngilizce ifadeler kullanılır. Ancak *acâib* ve *garâib*'in bu terimlere ne kadar tekabül ettiği tartışmaya açık bir konudur. Bu konuda Batı literatürü için bkz. Katherine Park, Lorraine Daston, *Wonders and the Order of Nature, 1150-1750*, New York: Zone Books; Cambridge: MIT Press, 2001; Caroline Walker Bynum, *Metamorphosis and Identity*, New York: Zone Books, 2001.

21 Syrinx von Hees, "The Astonishing: A Critique and Re-reading of 'Ağâ'ib Literature,'" *Middle Eastern Literatures*, 2005, sy. 8, 2, s. 105; Travis Zadeh, "The Wiles of Creation: Philosophy, Fiction and the 'Acâ'ib Tradition,'" *Middle Eastern Literatures*, 2010, sy. 13, s. 25-26.

görülmüyorlardı. Ancak neden ve nasıl var olduklarına dair bir belirsizlik söz konusuydu ve bu da insanlarda hayret duygusu uyandırıyordu.²²

Zaman içerisinde *acâib* ve *garâib* sadece gerçeküstü ve kurmaca varlıklar ile ilişkilendirilmeye ve onlardan bahseden eserler küçümsenmeye başlandı. Syrinx von Hees bu düşüncenin XII. ve XIII. yüzyıllarda İslâm dünyasında bilimsel faaliyetin zayıfladığını savunan bilim çevrelerince ortaya atıldığını ve bu eserlerin “eğlendirici hikâyeler” içerdikleri için “bilimdışı” görülmeye başlandığını ifade eder.²³ Ancak bu eserlerin hikâyeler içermesi onları bilimsel olanın karşısında konumlandırmayı gerektirmez. Von Hees’e göre bu eserler anakronik bir yaklaşımla yargılanmadan, yazıldıkları dönemin kendi kültürel bağlamı içerisinde değerlendirilmelidirler.

Von Hees Kazvîni’nin eserini doğaya felsefi ve bilimsel açıdan yaklaşan bir ansiklopedi olarak tanımlar.²⁴ Buna ek olarak, Kazvîni’nin insanları evrenin çeşitliliği ve işleyişi karşısında duydukları hayret duygusunu yitirmemelerine dair çağrısının onları birçok konuda merak duymaya teşvik edebileceğini düşünür. Çünkü hayret duygusu, hem zihnin ufuklarını genişleten, hem de imanı güçlendiren bir işleve sahiptir.²⁵ Von Hees ayrıca Orta Çağ yazarlarının gerçekdışı olduğunu düşündükleri nesne ve durumlar için genellikle hurâfe veya Farsça’da yalan anlamına gelen “dürûg” gibi terimler kullandıklarını, nadiren bu durumları *acâib* ve *garâib* kapsamına aldıklarını, bunu da genelde dramatik etki yaratmak adına retoriksel olarak yaptıklarını söyler.²⁶ Kısaca onun için bu eserleri bilimselliğin karşısına konumlandırmak hem eserlerin ruhuna aykırıdır hem de onları bağlamından koparmak anlamına gelir.

Travis Zadeh ise “The Wiles of Creation” adlı makalesinde Von Hees’in argümanlarına paralel bir şekilde Kazvîni’nin aktardığı bilgilerin doğruluğunu ölçme

22 Von Hees, “The Astonishing: A Critique and Re-reading of ‘Ağâ’ib Literature,” s. 104-105.

23 Von Hees bu duruma örnek olarak Gustave von Grunebaum ve Manfred Ullmann’ın şu çalışmalarını işaret eder. Bkz. Von Grunebaum, *Der Islam in Mittelalter*, Zürich: Artemis, 1963, s. 578; Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften in Islam*, HdO, 1. Abt., Ergb. VI, 2, Leiden: Brill, 1972, s. 6. Von Hees’in bu konudaki zihin açıcı tartışmasının tamamı için bkz. Von Hees, “The Astonishing: A Critique and Re-reading of ‘Ağâ’ib Literature,” *Middle Eastern Literatures*, 2005, sy. 8, 2, s. 101-120.

24 Von Hees, s. 101-105.

25 Von Hees, “The Astonishing: A Critique and Re-reading of ‘Ağâ’ib Literature,” s.103-105. Von Hees’e göre Kazvîni’nin *Acâibü'l-Mahlûkât*’ında İslam felsefesinden, özellikle de İhvân-ı Safâ düşüncesinden izler bulmak mümkündür. Bkz. Von Hees, *Enzyklopädie als Spiegel des Weltbildes*, s. 274. Bu konuda ayrıca bkz. Persis Berlekamp, “Wonders and their Images in Late Medieval Islamic Culture: ‘The Wonders of Creation’ in Fars and Iraq, 1280-1388”, Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 2003, s. 40-57. Berlekamp’ın tezinin kitaplaşmış hali için bkz. Berlekamp, *Wonder, Image & Cosmos in Medieval Islam*, New Haven and London: Yale University Press, 2011.

26 Von Hees, “The Astonishing: A Critique and Re-reading of ‘Ağâ’ib Literature,” s. 111.

konusunda belirli bir yöntem izlediğini ve kendisine ait bir sorgulama biçimi olduğunu gösterir.²⁷ Her iki yazar da bu yöndeki tespitleri ile bu eserleri “fantastik, gerçeküstü öğelerle” bezeli oldukları gerekçesiyle küçümseyen yaklaşıma eleştirel bir bakış açısı sergilerler.

Arapça ve Farsça kozmografyalara/ansiklopedik eserlere dair tüm bu ilginç tartışmaların başka bir tanesi de bu eserlerin bir janr adı altında sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı meselesidir ve aşağıda kısaca ele alınacaktır.

II. *Acâibü'l-Mahlûkât* Janrı Tartışması

Kazvî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'ı birçok araştırmacı için *acâib* veya *acâibü'l-mahlûkât* olarak adlandırılan bir janrın temsilcisi olarak görülür.²⁸ Osmanlı coğrafya literatürüyle ilgili bazı Türkçe çalışmalarda da janr niteliğini çağrıştıran ifadeler vardır. Örnek olarak *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*'nde geçen “*Acâibü'l-Mahlûkât* tarzı eserler”²⁹ ifadesi, Kut'un *Acâibü'l-Mahlûkât* terimini, “İslâmi edebiyatların ortak eserleri” diye tanımlaması³⁰ bu tarz bir sınıflandırmayı akla getirir. Öte yandan, Von Hees janr söylemini sorunsallaştırarak sınırları ve kapsamı üzerinde mutabık kalınan, net olarak tanımlanabilecek bir janrın söz konusu olmadığını savunur. Ona göre janr fikrinin oluşmasında Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn*'da verdiği eser listesi etkili olmuştur.³¹ Ancak bu liste üzerinden böyle bir kaniya varmak isabetli değildir çünkü benzer başlıklara sahip olsalar bile buradaki eserler konu ve tür olarak birbirlerinden farklıdırlar ve her eserdeki *acâib* teriminin kapsamı değişiklik gösterebilir.³² Zadeh ise bu konuda daha farklı bir yaklaşım sergiler. Ona göre Kâtib Çelebi bu listeyi oluştururken bu eserlerin dünyanın *acâib*'ine dair söylemsel bir birlikteliğe sahip olduklarını düşünmektedir.³³ Aslında Kâtib Çelebi'nin listesine baktığımızda sadece başlık olarak değil içerik olarak da birbirine yakın bazı eserlerin sıralandığını görebiliriz

27 Bkz. Travis Zadeh, “The Wiles of Creation: Philosophy, Fiction and the ‘Acâ’ib Tradition,” *Middle Eastern Literatures*, 2010, sy. 13, s. 21-48.

28 Von Hees, “The Astonishing: A Critique and Re-reading of ‘Ağâ’ib Literature,” makalesinde bu duruma örnek olarak şu kaynakları işaret eder: *L’Abrégé des Merveilles*, haz. André Miquel, çev. Carra de Vaux, Paris: Sinbad, 1984; Dubler, “Adjaib”, *EP*, c. 1, s. 203; Tawfiq Fahd, “Le merveilleux dans la Faune, la Flore et les Minéraux,” *L’Etrange et le Merveilleux dans l’Islam Médiéval*, M. Arkoun (ed.), Paris: Edition J.A., 1978, s. 119 ; C.E. Bosworth, “Aja’eb al-Makluqat”, *Encyclopaedia Iranica*, c. 1, s. 696-697; L.Richter-Bernburg, “Aja’ib Literature,” *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. J.S. Meisami ve P. Starkey, London; New York: Routledge, 1998, c. 1, s. 65-66.

29 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c. 1, s. xxxvi-xxxvii.

30 Kut, “Acaibü'l Mahlukat,” *DİA*, c. 1, s. 315

31 Bu eserlerin listesi için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-43, s. 1125-1128.

32 Von Hees, “The Astonishing: A Critique and Re-reading of ‘Ağâ’ib Literature,” s. 112-113.

33 Zadeh, s. 21, dipnot 1.

ancak bu janrın varlığından bahseden yazarların işaret ettiği eserlerin listesi³⁴ Kâtib Çelebi'ninkiyle birebir örtüşmemektedir. Her iki araştırmacının yaklaşımı da dikkate alınarak söz konusu eserler üzerinde yapılacak ayrıntılı incelemeler, bu eserlerin ortak özelliklerini, *acâib* ve *garâib* ile neyi kast ettiklerini daha net bir şekilde görmemizi sağlayacak ve janr tartışmasına katkıda bulunacaktır. Bu bakımdan Sadık Yazar³⁵ ve Yeliz Özay Diniz'in³⁶ seyahatnâmelerdeki *acâib*'e dair çalışmaları ilham vericidir.

III. Osmanlı Dünyası'nda *Acâibü'l-Mahlûkât* ve *Haridetü'l-Acâib* Tercümeleri

Doktora tezinde Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ*'sı üzerine çalışan Hagen,³⁷ Kâtib Çelebi'nin eserinin ikinci versiyonunu yazana kadar, Osmanlı coğrafya literatürünün büyük ölçüde İslâm kozmografyası etkisi altında olduğunu belirtir.³⁸ *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*'ndeki tablolara baktığımızda bu düşüncüyü destekleyecek bir resim ile karşılaşırız. Buna göre Kazvîni ve İbnü'l-Verdî'nin eserleri ağırlıklı olarak XV. ve XVII. yüzyıllarda kopyalanmış ve tercüme edilmişlerdir.³⁹

Bu tercüme eserlere bugün kütüphane kataloglarında farklı başlıklar altında rastlarız. Bazı kataloglarda coğrafya, kozmografi ve seyahat; bazılarında ise ansiklopedi, bilgi veya bilim başlıkları altında listelenirler.⁴⁰ Söz konusu eserlerin kapsamı düşünüldüğünde sınıflandırmadaki bu çeşitlilik aslında şaşırtıcı değildir. Ancak bu kataloglarda yer alan bazı bilgilerin yanıltıcı olabileceğini de akılda

34 Örneğin *Encyclopaedia of Islam*'da *Acâibü'l-Mahlûkât* maddesini yazan C.E. Bosworth ile *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddenin yazarı Günay Kut'un verdiği eser isimleri bu bağlamda dikkate alınabilir.

35 Sadık Yazar, “XVI. Yüzyıl Türkçe Seyahatnamelerinde Acaib,” *Milli Folklor*, 2014, sy. 103, s. 98-110.

36 Yeliz Özay Diniz, *Evlîya Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2017.

37 Hagen'in doktora tezinin (*Ein osmanischer Geograph bei der Arbeit*) Türkçe çevirisi için bkz. *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında, Katib Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası*, çev. Hilal Görgün, İstanbul: Küre Yayınları, 2015.

38 Hagen, “Katib Çelebi and Tarih-i Hindi Garbi,” s. 104-109.

39 Eserlerin yüzyıllara göre yüzdelik dağılımı için bkz. İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c.1, s. XXXV.

40 Örneğin bkz. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, haz. Fehmi Karatay, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1961; *Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, haz. Nail Bayraktar, İstanbul: Sade Ofset Matbaacılık, 1998; *Milli Kütüphane Yazmaları Kataloğu*, Ankara: Milli Kütüphane Basımevi, 1987; *The Union Catalogue of Manuscripts in Türkiye*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000; *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999; *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi El Yazması Eserler Kataloğu*, haz. Abdullah Ceylan, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1994.

tutmak gerekir. Mesela, *Acâibü'l-Mahlukat-ı Türki* olarak kataloglanmış bir eser *Acâibü'l-Mahlûkât*'ın değil *Harîdetü'l-Acâib*'in Türkçe çevirisi çıkabilmektedir.⁴¹

Osmanlı literatüründe Arapça ve Farsça kozmografyaların Türkçe tercümeleri üzerine ayrıntılı ilk incelemeyi Günay Kut yapmıştır.⁴² Bunun dışında Mahmud Ak ve Marinos Sariyannis'in makaleleri de oldukça bilgilendiricidir.⁴³ Burada bu yayınlarda verilen bilgileri tekrar etmemek adına sadece belli başlı çeviriler üzerinde durulacaktır.

İlk *Acâibü'l-Mahlûkât* çevirisinin *Terceme-i Acâibü'l-Mahlûkât* adıyla Ali bin Abdurrahman (1398'de sağ) tarafından XIV. veya XV. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Bu eserin günümüze ulaşan tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda (TY 524) bulunmaktadır. Ne zaman yazıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, eser Edirne'den Osmanlı başkenti olarak bahsettiği için 1362 ile 1453 arasında bir tarihte yazılmış olmalıdır. Eseri inceleyen Kut, eserin içerik olarak Kazvîni'nin kozmografyasıyla büyük oranda benzerlik gösterdiğini, İstanbul ile Konya'ya ait bilgilerin Tûsî ve İbnü'l-Verdî'nin eserlerinden alındığını belirtir. Bursa ve Edirne'ye ait bilgiler ise mütercimim yaşadığı dönemden izler taşır.⁴⁴

İkinci tercüme XV. yüzyılın ilk yarısında Tûsî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'ından yapılmıştır.⁴⁵ Bazı araştırmacılar mütercimim Rükneddîn Ahmed adında biri ol-

41 Feray Coşkun, "A Medieval Islamic Cosmography in an Ottoman Context: A Study of Mahmud el-Hatîb's Translation of the *Kharîdat al-Ajaib*", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007, s. 1, 149.

42 Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine," s. 183-193. Ayrıca Günay Kut'un Tûsî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'ının tıpkıbasımının giriş kısmında yazdıkları da dikkate alınmalıdır. Bkz. Günay Kut (haz.), *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Tıpkıbasım), Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuri Arslan Koleksiyonu No.128'deki Nüshanın Tıpkıbasımı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012, "Giriş," s. 9-16.

43 Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.2, nr. 4, 2004, s. 163-211; Marinos Sariyannis, "Ajâ'ib ve gharâ'ib: Ottoman Collections of Mirabilia and Perception of the Supernatural," *Der Islam*, 2015, sy. 92, s. 442-467.

44 Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri", s. 186-187; a.g.m., "Giriş", s. 12. Bu eser için ayrıca bkz. Türkay, s. 7-11; İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c. 1, s. 3. Bu eser son on yıl içerisinde Sakarya Üniversitesi yüksek lisans öğrencileri tarafından Selçuk Kırbaç danışmanlığında çalışılmıştır. Bkz. Osman Göl, "Ali bin Abdurrahman Acâibü'l-Mahlûkât (1.-35. Varak)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008; Şerife Burcu Al, "Acâ'ibü'l-Mahlûkât (35.-70. Varak) Giriş, Metin, İnceleme, Dizin, Sözlük", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010; Recai İnan, "Acâ'ibü'l-Mahlûkât (71. - 105. Varak), Giriş, Transkripsiyon, İnceleme, Dizin, Sözlük", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010; Maksut Yıldran, "Acâibü'l-Mahlukat (106.-140. varak), Transkripsiyonlu Metin-Giriş-İnceleme-Dizin-Sözlük", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.

45 Bu eserin tıpkıbasımı için bkz. Günay Kut (haz.), *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*. Bu eser üzerine yapılan tez çalışmaları için bkz. Engin Yılmaz, "Acâibü'l-Mahlukat (İlmi ve Ses Bilgisi-Metin Transkripsiyonu) (1-200 varaklar arası)", Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi,

duğunu ifade etse de,⁴⁶ Kut eserde geçen Rükneddin ifadesinin aslında onun adı olmadığını, “dinin rüknü” anlamında bir dua ifadesinin parçası olduğunu söyler.⁴⁷ Eser üzerine çalışan Engin Yılmaz ise Rükneddin’in tevriyeli bir kullanımla aynı zamanda mütercimim ismine işaret ettiği kanısındadır.⁴⁸

Üçüncü çeviri olarak, Ahmed Bican Yazıcızâde (ö. 1465 sonrası)’nin Acâibü'l-Mahlûkât’ı gösterilir. Kut bu eserin, Kazvîni’nin ünlü eserinin Farsça tercümelerinden birinin serbest ve muhtasar tercümesi olduğu fikrindedir.⁴⁹ Elli civarındaki nüshası ile bu tercüme günümüze kopyası en çok ulaşan *Acâibü'l-Mahlûkât*’tır.⁵⁰ Ahmed Bican’ın benzer içerikte, birçok kaynağı sentezleyerek yazdığı *Dürr-i Meknûn* adında bir eseri daha vardır.⁵¹ Eser on sekiz ana bölümden oluşur. Dünyanın yaratılışından başlayarak, göğün katlarını, melekleri, cennet ve cehennem katmanlarını, ülkeleri, dağları, denizleri, adaları, şehirleri ve tüm bunlardaki *acâibi* anlatır. Ayrıca cami ve kiliselere, Hz. Süleyman’a, Allah’ın gazabından yok olan yerlere, Simurg-ı Anka kuşuna, cifr ilmine ve Kıyâmet alametlerine odaklanan bölümleri vardır. Eserin çevirmiyazısını yapan Necdet Sakaoğlu *Dürr-i Meknûn*’un Osmanlı inanç ve kültür tarihi açısından önemini altını çizer.⁵² Stefanos Yerasimos ise bu eserin Bizans geleneğinden izler taşıdığını ve XV. yüzyıl Osmanlı apokaliptisizmini anlamak için önemli bir eser olduğunu söyler.⁵³ Laban Kaptein eserin kritik bir

1998; Bekir Sankaya, “Rükneddin Ahmed’in Acaibü'l-Mahlukat Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010; Mehmet Gedizli, “Acâibü'l-Mahlukat (200a - 404a varaklar arası) (Giriş, transkripsiyonlu metin, dil-yazım özellikleri, dizin-sözlük)”, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2011.

46 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c.1, s. 13; Yılmaz, s. 12, 289.

47 Kut, “Türk Edebiyatı’nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri,” s. 188-190; a.g.m., “Acâibü'l-Mahlukat,” *DİA*, c. 1, s. 317; a.g.m. “Giriş”, s. 13.

48 Yılmaz, s. 12, 289.

49 Kut, “Türk Edebiyatı’nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri”, s. 190; a.g.m., “Acâibü'l-Mahlukat”, *DİA*, c. 1, s. 317; a.g.m., “Giriş”, s. 13-14. Bu tercüme üzerine odaklanan tezler için bkz. Osman Yıldız, “Ahmed-i Bican Acaibü'l-Mahlukat (Dil özellikleri-metin-sözlük)”, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1989; Şadiye Erdem, “Yazıcıoğlu Ahmet Bican, Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdat”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018.

50 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c. 1, s. 4-7.

51 Carlos Grenier eserin Ahmed Bican’a ait olmasını gerektiren herhangi bir kanıt olmadığını ileri sürmektedir. Bkz. Grenier, “Reassessing the Authorship of the Dürr-i Meknûn,” *Archivum Ottomanicum*, 2018, sy.35, s. 193-212.

52 Ahmet Bican Yazıcızade, *Dürr-i Meknun: Saklı İnciler*, çev. Necdet Sakaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 1-17. Eserin tıpkıbasımı için bkz. Ahmet Demirtaş (haz.), *Dürr-i Meknun*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2010.

53 Stephane Yerasimos, *Légendes d'Empire, La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, Paris: Librairie d'Amérique d'Orient, 1990; **Türkçe çevirisi için bkz.** *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993. Ayrıca Duygu Yıldırım’ın eserin bu yönüne odaklanan bir yüksek lisans tezi vardır. Bkz. Duygu Yıldırım, “Fantasies of the End: Cosmology and Apocalypse in *Dürr-i Meknun*”, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2013.

edisyonunu Almanca şerhiyle birlikte basmış, eserdeki eskatolojik materyali ise başka bir çalışmasında analiz etmiştir.⁵⁴

Dördüncü olarak Surûrî nam-ı diğer Mustafa b. Muslihiddin b. Şaban (ö. 1562)'in tercümesinden bahsedebiliriz. Surûrî, bu eseri Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'ını Mekkeli bir tâcir den alan Şehzâde Mustafa (ö. 1553)'nin arzusu üzerine çevirmeye başlamış, ancak Şehzâde'nin babasının emriyle öldürülmesinin ardından duyduğu üzüntü nedeniyle çeviriyi yarıda bırakmıştır. Yarım kalan tercüme ise 1685 yılında Rodosîzâde Mehmed Emîn Efendi (ö. 1701) tarafından *Tekmile-i Terceme-i Acâibü'l-Mahlûkât* adı altında Sultan IV. Mehmed'e sunulmak üzere tamamlanır.⁵⁵ Surûrî'nin kopyalarının bir kısmı minyatürlüdür ve son zamanlarda bazı tez çalışmalarına konu olmuşlardır.⁵⁶ Burada ilginç olan, Surûrî'nin yarım kalan tercümesinin, Rodosîzâde'nin tercümesinin ardından bile kopyalanmaya devam edilmiş olmasıdır.⁵⁷ Tercüme-yi inceleyen Adıvar, Surûrî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'da karşılaştığı bazı bilgilere kendince yorumlar kattığını belirtir. Örneğin evrenin altı günde yaratıldığı fikrine karşılık Surûrî henüz gün ve gece yaratılmadığı için bu sürenin günle ölçülemeyeceğini, bu ifade ile aslında evrenin kademeli bir şekilde yaratıldığının ima edildiğini düşünmektedir.⁵⁸ Bu düşünce Osmanlı mütercimlerinin tercüme ettikleri eserleri nasıl yorumladıklarına dair dikkat çekici bir örnektir.

Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât*'ının bir başka çevirisi 1569 yılında Eyyûb b. Halil (1589'da sağ) tarafından yapılır. Serbest bir tercüme olan bu eser daha çok Tezkiretü'l-Acâib ve Tercemetü'l-Garâib adıyla bilinir.⁵⁹ Rodosîzâde'nin tercümesine ek olarak, XVII. yüzyılda yapılan başka bir tercüme ise Hüseyin Efendi b. Mehmed (1703'te sağ) tarafından Mirât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât başlığıyla 1697 tarihinde yapılmıştır.⁶⁰

54 Laban Kaptein, *Ahmet Bican Yazıcızade Dürr-i Meknun, Kritische Edition mit Kommentar*, Leiden: Özel basım, 2007; a.g.m., *Apocalypse and the Antichrist Dajjal in Islam: Ahmed Bijan's Eschatology Revisited*, Asch: Özel Basım, 2011.

55 Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine", s. 191-192; a.g.m., "Giriş", s. 14; İhsanoğlu, (ed.), *OCLT*, c. 1, s. 32-33, 116.

56 Sünbül Keçelioğlu, "Türkçe Aca'ib ü'l-Mahlukat Yazmalarının Minyatürlerinde Üslup ve İkonografya", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997; Gülhan Başkan, "Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 hk. 5355 no'da Kayıtlı Sururi Çevirisi Acaibü'l-Mahlukat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007; Betül Bülbül Oğuz, "Sururi'nin Kitabü'l-'Acaibü'l-Garab'i üzerine Göstergibilimsel bir İnceleme", Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.

57 Eserin kopyaları için bkz. İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c.1, s. 33.

58 Adıvar, s. 95-96.

59 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c. 1, s. 48-49; Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri üzerine", s. 191; a.g.m., "Giriş", s. 15.

60 Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine," s. 191; a.g.m., "Giriş", s. 15.

Varlığından haberdar olunan birçok tercüme ek olarak Turgut Koçoğlu Walter Art Museum (Baltimore)'da bulunan XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine ait yeni bir Kazvîni tercümesi daha olduğundan bahseder. Bu tercüme Vezirizam Murtaza Paşa'nın isteği üzerine Rûznâmeçi Muhammed b. Muhammed Şâkir tarafından yapılmıştır. Eser dört yüzün üzerinde minyatüre sahiptir ve Koçoğlu tarafından yayına hazırlanmaktadır.⁶¹ *Acâibü'l-Mahlûkât* tercümeleri arasında tarihleri ve mütercimleri belli olmayan üç tane daha tercüme vardır.⁶² Bu eserler üzerine yapılacak ayrıntılı incelemeler bu nüshaların zaten tespit edilmiş tercümelere mi yoksa henüz bilinmeyen tercümelere mi ait olduğunu ortaya koyacaktır.

IV. *Harîdetü'l-Acâib* Tercümeleri

İbnü'l-Verdî'ye atfedilen *Harîdetü'l-Acâib*'in ilk Türkçe tercümesinin 1466 yılı civarında II. Murad'ın özel doktoru Mahmud Şirvanî tarafından yapıldığı ifade edilir.⁶³ Ancak bu tercümeyle ait olduğu söylenen nüshalar *Harîdetü'l-Acâib*'in 1562-63 civarında Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb el-Rûmî (1563'te sağ) tarafından yapılan başka bir tercümesine ait çıkmaktadır. Bu Mahmûd Şirvanî'ye ait bir tercüme olmadığı anlamına gelmez ancak nüshalar konusunda bir karışıklık söz konusudur.⁶⁴ Mahmud b. Ahmed el-Hatîb'in çevirisine gelirse, bu eser günümüze otuz kadar nüshayla ulaşmıştır.⁶⁵ Eserin girişinde belirtildiği üzere tercüme Emir Osman b. İskender Paşa'ya sunulmuştur. Bazı araştırmacılar bu eserin tercüme olduğunu fark etmemiş, onu XVI. yüzyılda üretilen, Türkçe bir eser sanmışlardır. Örneğin *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*'nde Mahmud el-Hatîb'in kendi gözlemlerinden yararlanılarak oluşturduğu bir eser olarak tanımlarken,⁶⁶ Giancarlo Casale onu Osmanlı'nın Hint Okyanusu'nda daha aktif hale gelerek Arapça ve Farsça coğrafi eserlere daha fazla erişim sağladığı bir dönemin ürünü olarak betimlemiştir.⁶⁷ Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb el-Rûmî'nin tercümesi iki farklı

61 Turgut Koçoğlu, “Ruznameci Muhammed b. Muhammed Şâkir'in Minyatürlü Acâyibü'l-Mahlûkât Tercümesi”, 2. *Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu 20-22 Eylül 2018 Bildirileri*, 2018, s. 184-198.

62 Bu eserlerden biri Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Kut, “Giriş”, s. 16. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c. 2, s. 605-606.

63 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara: Turizm ve Kültür Bakanlığı, 1982, s. 3, 17; Mahmut Ak, “Mahmud Şirvanî,” *Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, haz. Ekrem Çakroğlu, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, 1999, s. 74.

64 Bahsi geçen nüshalar Uppsala 315, Arkeoloji Müzesi 530, Nuruosmaniye Kütüphanesi 2988 and 3021 numaralı kopyalardır. Bkz. Coşkun, “A Medieval Cosmography”, s. 74.

65 Londra'da 1566 yılında Sinan Bey'e sunulan bir başka tercüme daha vardır. Bu eserle ilgili bkz. Charles Rieu, *Catalogue of Turkish Manuscripts in British Museum*, Osnabrück: Otto Zellar Verlag, 1978, s. 109.

66 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c.1, s. 38-41.

67 Giancarlo Casale, “Ottoman Age of Exploration: Spices, Maps and Conquest in the Sixteenth Century Indian Ocean”, Doktora Tezi, Harvard University, 2004, s. 297-298. Eser

araştırmacı tarafından tez olarak çalışılmıştır.⁶⁸ *Harîdetü'l-Acâib'in* son tercümesi Dugakinzâde Osman Efendi (ö.1603) tarafından yapılmış ve III. Murad'a ithaf edilmiştir.⁶⁹

V. Acâibü'l-Mahlûkât ve Harîdetü'l-Acâib'i Kaynak Olarak Kullanan Bazı Eserler

Kazvîni'nin ve İbnü'l-Verdî'nin kozmografyaları birçok Osmanlı coğrafyacısı tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Örneğin Amerika kıtasından ayrıntılı olarak bahseden ve Mehmed Suûdî Efendi (ö.1591)'ye atfedilen 1583 tarihli *Târih-i Hind-i Garbî* adlı eser Francisco Lopez de Gomara'nın *Historia general de las Indias*'ı veya Gonzalo Fernandez de Oviedo'nun *Historia general y natural de las Indias*'ı gibi Batılı kaynakların yanı sıra, Kazvîni ve İbnü'l-Verdî'nin eserlerinden izler taşır.⁷⁰ Ancak yazar *Harîdetü'l-Acâib*'deki bazı bilgilerin doğruluğundan emin

hakkında isabetsiz başka bir kaniya da Mikail Bayram varmıştır. Eserin Konya Koyunoğlu Kütüphanesi'ndeki eksik sayfalı nüshasını (no. 12110) inceleyen Bayram, eserde Cebelitarık'ı geçerek bazı adalara ulaşan İspanyol denizcilerinden bahseden hikâyenin Macellan'ın deniz yolculuklarına ve Amerika kıtasının varlığına işaret ettiğini düşünerek bu eserin dönemin “coğrafi keşiflerini” yansıttığını düşünmüştür. Ancak, söz konusu hikâye *Harîdetü'l-Acâib*'in kendisinde geçmektedir ve bu nedenle Macellan dönemine atfedilemez. Bayram daha sonra bu eser üzerine Sema Yaniç'in doktora çalışmasına danışmanlık yaptığından dolayı, eserin bir tercüme olduğunu fark etmiş olmalıdır. Kendisinin çalışması için bkz. Mikail Bayram, “Bir Osmanlı Seyyahı Hâce Hatib Mahmud ve Seyahatü'l Kübra ve Müfredâtü'l-Etibba Adlı Eseri”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri*, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2000, s. 251-255. Bahsettiği hikâyenin aslında *Harîdetü'l-Acâib*'de olmasına dair bkz. Joseph de Guignes, s. 153-154.

68 Sema Yaniç, “Hâce Hatib Mahmud er-Rumi ve Harîdetü'l 'Acayib ve Ferîdetü'l Garayib Tercümesi İsimli Eserinin Edisyon Kritik ve Tahlili”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004; Feray Coşkun, “A Medieval Islamic Cosmography in an Ottoman Context”. Bu tercüme ile ilgili ayrıca bkz. Coşkun, “An Ottoman preacher's perception of a medieval cosmography: Maḥmūd al-Ḥaṭīb's translation of the *Kharīdat al-'Ajā'ib wa Farīdat al-Gharā'ib*,” *Al-Masaq: Islam and Mediterranean*, 2011, sy. 23, s. 53-66.

69 İhsanoğlu (ed.), *OCLT*, c. 1, s. 75-76.

70 Eserin tıpkıbasım ve çevirileri için bkz. *Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev – A History of the Discovery of America*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987; Tülay Duran ve Fuat Yavuz (haz.), *Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev - History of the West Indies known as the New Hadith*, İstanbul: İstanbul Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1999; Muhammed b. Emir el-Hasan Su'ûdî, *Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999. Eser üzerine yapılan akademik çalışmalar için bkz. Thomas D. Goodrich, “Ottoman Americana: The Search for the Sources of the Sixteenth Century Tarih-i Hind-i Garbi”, *Bulletin of Research in the Humanities*, 1982, sy. 85, s. 269-294; a.g.m., *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-century Ottoman Americana*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1990; Baki Tezcan, “The Many Lives of the First Non-Western History of the Americas: From the New Report to the History of the West Indies”, *The Journal of Ottoman Studies*, 2012, sy. 39-40, s. 1-38.

değildir. Mesela Akdeniz ve *Bahr-ı Muhîr*⁷¹ arasında kuzeyden bir su yolu bağlantısı olduğuna veya Büyük İskender’in Hazar Denizi’nde yaptığı rivâyet edilen yolculuğun bu denizde gerçekleştiğine şüpheyle bakmaktadır.⁷² Âşık Mehmed de kozmografik bir eser olarak kaleme aldığı ve birçok eserden yararlandığı 1595 tarihli *Menâzirü'l-Avâlim*’inde Kazvîni ve İbnü'l-Verdî’nin eserlerini kullanmıştır.⁷³

Gerhard Merkator’un *Atlas Minor*’unu Latince’den Türkçe’ye çeviren Kâtib Çelebi ise İbnü'l-Verdî hakkında hiç de hoş olmayan sözler eder. *Keşfü’z-Zunûn* adlı eserinde İbnü'l-Verdî’nin bir coğrafyacı olmadığını belirttiikten sonra *Harîdetü'l-Acâib*’deki dünya haritasının yanlışlarla dolu olduğunu, asılsız hikâyeler ve olması mümkün olmayan şeylerden bahsettiğini yazar.⁷⁴ Her ne kadar böyle bir eleştiri yağmuruna tutulmuş olsa da *Harîdetü'l-Acâib* Kâtib Çelebi’nin sözlerinden bir asır sonra bile istinsâh edilmeye devam edilecektir. *Acâibü'l-Mahlûkât* tercümeleleri için de aynı durum söz konusudur.

Hagen her iki eserin ve tercümelerinin Osmanlı dünyasında bu derece rağbet görmesinin altında estetik bir neden olabileceğini düşünür. Özellikle *Acâibü'l-Mahlûkât* tercümelerindeki resimler, uzak coğrafyalarda yaşayan insan, hayvan ve bitki illüstrasyonları bu eserlere karşı ilgiyi arttırmış olmalıdır.⁷⁵ Başka bir ihtimal de okuyucunun bu eserlerdeki bitkiler, hayvanlar ve madenler gibi doğayla ilgili birçok konuda verdiği bilgileri hala faydalı bulmuş olmasıdır. Bu eserlerdeki bazı bilgiler güncelliklerini yitirmiş olsalar bile bu eserlerin temelde sınırsız kudretteki bir yaratıcının tüm varlığı muazzam bir çeşitlilikte ve ilahî hikmet üzere yaratmış olduğu fikrini benimsemiş olmaları, yani Osmanlı Müslüman geleneğiyle oldukça uyumlu bir evren resmi çizmeleri, onların böylesine uzun bir dönem boyunca ilgi görmelerine etki etmiş olmalıdır.

71 *Bahr-ı muhîr* veya *el-Bahrü'l-muhîr* İslâm coğrafyacılığında dünyayı çevreleyen okyanus anlamında kullanılır.

72 Bkz. Goodrich, *Sixteenth Century Ottoman Americana*, s. 269-272.

73 Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, haz. Mahmut Ak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. CXI-CXVII; CXXXVIII-CXLI. Bu yazar ve eseri üzerine ayrıca bkz. Hagen, “The Traveller Mehmed Aşık”, *Essays on Ottoman Civilization*, Praha: Academie of Sciences of the Czech Republic Oriental Studies, 1998, s. 145-54; a.g.m., “Das Fremde im Eigenen- Mehmed ‘Aşık Reisen über den osmanischen Balkan”, *Bilder vom Eigenen und Fremden aus dem Donau-Balkan-Raum, Analysen literarischer und anderer Texte, Südosteuropa-Studien*, ed. G.Schubert, W. Dahmen, Munchen: Südosteuropa-Gesellschaft, 2003, s. 121-141; Marinos Sariyannis, “Âşık Mehmed: Menâzirü'l-avâlim”, *Christian and Muslim Relations: A Bibliographical History: Central and Eastern Europea, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, ed. David Thomas ve John Chesworth, s. 735-739.

74 A.g.m., *Keşfü’z-Zunûn*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-43, s. 701.

75 Hagen, “Some Considerations”, s. 191-192.

Sonuç

Osmanlı coğrafya literatürünün ilk örnekleri arasında sayılan, Arapça ve Farsça kökenli kozmografik eserlerden yapılan tercümeleler, Osmanlı okur-yazar-dinleyici dünyasında XIV.-XIX. yüzyıllar arasında dolaşımda olmuşlar, başka birçok Osmanlı eserine kaynaklık etmişlerdir. Ancak bu eserler hem Batı hem de Türkiye'deki bazı akademik çevrelerce ilmî nitelikte olmadıkları gerekçesiyle olumsuz bir minvalde değerlendirilmişlerdir. Bu durumun en temel nedeni eserlerin başlık ve içeriklerinde çokça geçen *acâib* ve *garâib* terimlerinin gerçektışı ve fantastik olana indirgenmesidir. Oysa her iki kavram da yukarıda bahsedildiği üzere daha çok "gerçeklik" alanına tekabül etmektedir. Buna ek olarak, bu eserlerin edebî özellikleri onları illa ki de ilmî olanın karşısında konumlandırmayı gerektirmiyor, çünkü bu eserlerin dünyanın yapısı, işleyişi, kültürel ve biyoçeşitliliğine dair insanlarda hayret ve merak duygusunu uyandırması, onları daha fazla bilme ve öğrenme konusunda teşvik etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Son dönemde bu eserlerle ilgili yapılan tıpkıbasımlar, yüksek lisans ve doktora tezleri, yazılan makaleler bu eserlerin düşünce, kültür ve bilim tarihi açısından önemlerinin anlaşılması konusunda bir farkındalığın oluştuğunu gösteriyor. Ama şüphesiz bu yolda atılacak daha çok adım var. Bu konuda Türkiye ve yurtdışındaki birçok koleksiyonda yer alan eserler üzerinde yapılacak araştırmalar birçok açıdan önemli olacaktır. Hem Arapça ve Farsça kültür sahalarında üretilen ve antik dönemden beri çok geniş bir coğrafyada dolaşımda olan bilgi birikiminin Osmanlı düşünce ve kültür dünyasına nasıl yansıdığını anlamamızı sağlayacaklar, hem de akademiye oldukça yeni olan janr tartışmasına katkıda bulunacaklardır. Son olarak, böylesine geniş bir konu yelpazesine sahip olan bu eserler coğrafyanın yanı sıra biyoloji, edebiyat, kartografi, jeofizik, antropoloji, teoloji, zooloji, botanik gibi birçok modern bilim dalı ve disiplinin tarihine de ışık tutacaktır.

Osmanlı Coğrafya Literatürü ve “Acâibü'l-Mahlûkât Janrı”

Feray COŞKUN

Özet:

Osmanlı coğrafya literatürünün ilk örnekleri arasında Arapça ve Farsça kozmografyaların Türkçe tercümeleri önemli bir yer tutmaktadır. Birçok Osmanlı coğrafya eserine kaynaklık eden bu kozmografyalar ve tercümeleri bazı akademik çevrelerce ilmî nitelik taşımadıkları gerekçesiyle olumsuz bir minvalde değerlendirilmiştir. Bu da ilmiden çok edebî eserler olarak sınıflandırılmalarına, bilim ve düşünce tarihi açısından önemlerinin yeterince anlaşılmasına yol açmıştır. Oysa ki bazı araştırmacının vurguladığı üzere, bu eserleri yazdıkları dönemin kendi kültürel bağlamında değerlendirmek daha uygun olacaktır. Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca istinsah edilmiş ve okunmuş bu eserler okuyucularının dünyayı Ortaçağ ve erken modern zamanlarda nasıl gördüklerine dair bize önemli fikirler verme potansiyeli taşımaktadırlar. Bu makale en çok tanınan kozmografik eserlerin Türkçe'deki örneklerine dair genel bir resim çizmeyi ve bu eserlerin “Acâibü'l-Mahlûkât janrı” altında sınıflandırılmasıyla ilgili akademik tartışmalara değinmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Kozmografi, *Acâibü'l-Mahlûkât*, el-Kazvîni, İbnü'l-Verdî, *garâib*

Ottoman Geographical Literature and the “*Ajāib al-Makhlūqāt*” Genre

Feray COŞKUN

Turkish translations of Arabic and Persian cosmographies have a significant place in Ottoman geographical literature. Having been used as the sources for many Ottoman geographical works, the cosmographies and their translations were viewed negatively with the concern that they did not possess scientific quality. This led them to be categorized as literary sources rather than scientific, with their importance for the history of science and thought not being fairly understood. However, as some scholars have noted, it would be more appropriate to take the cultural context of these sources into account while evaluating them. These works, which were copied and read across a wide geographical area for centuries, have the potential to provide us with important hints about their readers’ different ways of seeing the world in medieval and early modern times. This article aims to present an overview of the Turkish examples of famous cosmographical works and touch upon the academic debate regarding their classification within the genre of *Ajaib al-Makhlūqat*.

Key words: Cosmography, *Ajaib al-Makhlūqat*, al-Qazwīnī, Ibn al-Wardī, *gharaib*